

А. М. Хоречко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

УЧАСТЬ ДВОРЯН КАТЕРИНОСЛАВА У ДІЯЛЬНОСТІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ АРХІВНОЇ КОМІСІЇ

Розглянуто участь дворянства Катеринослава у діяльності Катеринославської вченої архівної комісії.

Ключові слова: дворянство, Катеринославська вчена архівна комісія, Я. П. Новицький, В. Д. Машуков.

Рассмотрено участие дворянства Екатеринослава в деятельности Екатеринославской ученой архивной комиссии.

Ключевые слова: дворянство, Екатеринославская ученая архивная комиссия, Я. П. Новицкий, В. Д. Машуков.

It was considered a participation of the Yekaterinoslav's nobility in the work of Yekaterinoslav Scientific Archive Commission.

Key words: nobility, Yekaterinoslav Scientific Archive komisiyiya, Y.P. Nowicki, E Mashukov.

Серед великої кількості проблем сучасної історичної науки викликає зацікавлення історія соціальної еліти України, до якої на початку ХХ ст. належало саме дворянство. Дворянство Катеринославської губернії не стояло осторонь процесу дослідження та зберігання архівних джерел та пам'яток культури, що є одним із головних чинників розвитку культури. Окремі представники дворянства Катеринослава брали активну участь у роботі Катеринославської вченої архівної комісії, яка відіграла важливу роль у збиранні історичних документальних матеріалів і вивченні пам'яток культури. Треба зазначити, що діяльність Комісії вже привертала увагу в історіографії, але переважно це загальна інформація про дату її заснування та роботу із збирання та зберігання архівних документів [2]. Також певна увага приділялася умовам та напрямам її пам'яткоохоронних досліджень [12]. Існують і праці бібліографічного характеру про окремі персоналії – членів Катеринославської вченої архівної комісії, які містять відомості про їхню діяльність у цій інституції [1; 11]. Дніпропетровськими дослідниками О. Журбою, С. Абримовою, М. Кравець зібрано в бібліографічний довідник всі праці членів Комісії, які були опубліковані в «Літописах Катеринославської вченої архівної комісії» [3]. Але до цього часу ще не розкрито діяльність дворян, які були у складі Комісії. Згадане питання потребує подальшого ретельного вивчення, що й зумовлює актуальність теми даної розвідки.

Губернські архівні комісії – місцеві науково-історичні організації, які відіграли помітну роль у виявленні, вивченні та збереженні пам'ятників історії та культури, організації музеїв, архівів та бібліотек у російській провінції. Склад комісій формувався на добровільних засадах. До них входили представники місцевої інтелігенції, любителі старовини. Неодмінним попечителем Комісії був губернатор.

Катеринославська вчена архівна комісія (далі Комісія) була створена на основі Положення Комітету міністрів «Про губернські історичні архіви та вчені комісії» [12]. Наукові розвідки членів Комісії друкувалися на сторінках «Літопису Катеринославської вченої архівної комісії» (далі Літопис), яких за час діяльності Комісії (1904–1915 рр.) вийшло 10 випусків.

Питання і завдання, які ставилися перед комісією, були чітко сформульовані і оприлюднені в першому випуску «Літопису Катеринославської вченої архівної комісії» і полягали у створенні бібліотеки із творів, які стосувалися історії, археології, етнографії та історичної географії нашого краю, а також всього того, що будь-коли було надруковано в Катеринославській губернії і Новоросійському краї. Також йшлося про розробку архівів, збереження пам'ятників старовини і складання бібліографічного покажчика; створення історії Катеринославської губернії, вивчення «останків Запоріжжя», розкопки могильників, курганів, збирання можливих предметів старовини; збір біографічних свідчень про письменників, учених і громадських діячів краю, збирання інформації про бандуристів і лірників, опис дворів, одягу населення краю [4, с. 34].

Урочисте відкриття Катеринославської вченої архівної комісії відбулося 16 березня 1903 р. у квартирі Катеринославського губернатора, представника дворянського стану, графа Федора Едуардовича Келлера. Для участі у відкритті Комісії на завчасно розіслані губернатором запрошення прибуло 29 осіб, серед яких було чимало представників дворянства. Головою зібрання був сам губернатор Ф. Е. Келлер, який надалі постійно брав активну участь в її роботі. Почесним головою комісії став губернський предводитель дворянства М. І. Миклашевський [4, с. 167]. Слід звернути увагу, що серед дійсних членів Комісії з початку її діяльності були дворяни С. А. Бродницький, Д. Я. Гололобов, В. В. Малама, Я. П. Новицький, М. В. Родзянко [4, с. 246].

За перший рік діяльності Комісії на її зібраннях було оголошено 12 доповідей. Одна з них була зроблена дворянином Я. П. Новицьким, який доповів про вивчення архівів присутственных місць і закладів, а також про зроблений ним опис архівних справ Маріупольського та Олександрівського повітових предводителів дворянства [4, с. 7].

Станом на 1 січня 1909 р. загальна кількість членів Катеринославської вченої архівної комісії помітно збільшилася, а разом з тим зросла в ній і кількість представників дворянства. Головою Комісії на той час був губернський предводитель дворянства, князь Микола Петрович Урусов. Останній не лише формально був її членом, а й брав активну участь у всіх засіданнях, виступав із конкретними думками та пропозиціями щодо активізації її роботи [5, с. 2]. Про його значну роль у діяльності Комісії свідчить і той факт, що святкування десятирічного ювілею Комісії у зв'язку з відсутністю М. П. Урусова в Катеринославі було перенесено на 21 квітня 1913 р. [13, с. 3]. Зазначимо, що найбільш активною роботою серед представників дворянства – членів Комісії в 1909 р. відзначився Я. П. Новицький. У п'ятому випуску Літописі було вміщено такі його розвідки як «Матеріали для історії Запорозької Січі» та «Декілька попередніх зауважень до розміщеного в IV випуску «Літопису» збірника «Малоросійські історичні пісні зібрані в Катеринославі» [5, с. 1, 99].

Зауважимо, що на засіданні Комісії 9 червня 1909 р. ухвалили за енергійну та плідну роботу члену Комісії Я. П. Новицькому видати сто примірників п'ятого випуску «Літопису» [6, с. 245].

На засіданні 14 листопада 1909 р. між князем М. П. Урусовим та А. С. Синявським відбулася дискусія щодо можливого залучення молодих учених – представників південних університетів до розробки архіву Комісії, який розташовувався в музеї О. М. Поля. Так, князь М. П. Урусов виступив проти допуску до користування архівом сторонніх людей (що пропонував А. С. Синявський) та запропонував зайнятися розбором його фондів членам Комісії. Більшість членів Комісії підтримали таку пропозицію, запропонувавши доручити цю справу А. Ю. Вітстедту, А. Г. Рікману, Д. І. Дорошенку [6, с. 251]. На цьому ж засіданні голова Комісії

М. П. Урусов запропонував звернутися до професора Д. І. Яворницького із проханням надати статті, що стосувалися біографії відомого історика та етнографа М. В. Закревського та спогадів про поїздку на могилу гетьмана Д. Дорошенка для друкування їх у «Літописі» Комісії [6, с. 248].

У подальшому дворяни Катеринослава продовжували брати діяльну участь у роботі цієї наукової установи. У 1910 р. попечителем Комісії став губернатор Катеринославської губернії В. В. Якунін, головою – князь М. П. Урусов. Активну участь в її роботі в цей час також брали: почесний член Комісії Я. П. Новицький та дійсні члени С. А. Бродницький, Я. Г. Гололобов, В. В. Малама, М. В. Родзянко, В. Д. Машуков [6, с. 264]. Звертає на себе увагу і той факт, що у шостому випуску «Літопису», який вийшов у 1910 р., серед опублікованих дванадцяти праць шість належало представникам дворянського стану [6, с. 216].

Найбільш продуктивною роботою в складі Комісії в 1911 р. відзначилися дворяни Я. П. Новицький та В. Д. Машуков, яким з 17 надрукованих у цей час на сторінках «Літопису» статей, належало 7 [7, с. 2]. Активною пошуковою роботою в складі Комісії в 1912 р. знову-таки відзначилися представники дворянства. Зокрема, серед опрацьованих В. Д. Машуковим матеріалів слід назвати документи, які стосувалися війни 1812 р. – публікації Копії указу про відставку одного з учасників війни майора Пантелеєва та праця «До столітнього ювілею вітчизняної війни 1812 р.» [8, с. 303, 310]. У свою чергу, Я. П. Новицький надрукував матеріали з історії місцевого дворянства, зокрема, такі як Грамота на дворянство Тарох-Тарловських та Список предводителів дворянства Олександрівського повіту 1793–1813 рр. [8, с. 294].

Велику увагу Я. П. Новицький приділяв і дослідженню культури рідного краю. Результатом його роботи стала публікація «Духовний світ в уявленнях малоросійського народу», опублікована у восьмому випуску «Літопису», що вийшов у 1912 р. [8, с. 161].

У 1913 р. Катеринославська вчена архівна комісія році святкувала ювілей своєї десятирічної діяльності. На цей час незмінним попечителем Комісії був губернатор В. А. Колобов, головою, як і в попередні роки, князь М. П. Урусов. Серед дійсних членів Комісії в цей час працювали представники дворянства, а саме: С. А. Городницький, Я. П. Гололобов, В. Д. Машуков, В. В. Малама, М. В. Родзянко [9, с. 272].

24 квітня 1913 р. у місцевій газеті «Южная Заря» вийшла стаття, присвячена ювілею Катеринославської вченої архівної комісії. У ній була дана коротка історія створення Комісії, згадувалася досить велика кількість її членів – 62 особи, а також відзначена важлива роль Комісії у дослідженні і зберіганні пам'яток краю. Було також зазначено, що за весь період своєї роботи Комісія не користувалася жодними субсидіями і всіма успіхами завдячувала «виключно симпатії суспільства, енергії та праці авторів», які друкували свої твори та матеріали у «Літописі Катеринославської вченої архівної комісії» [13, с. 3].

Останній, десятий, випуск публікації досліджень, які здійснювалися Катеринославською вченою архівною комісією, вийшов друком у 1915 р. У ньому було зібрано доробки членів Комісії за 1913–1915 рр. Серед авторів матеріалів, надрукованих у десятому випуску «Літопису», з представників дворянства був лише В. Д. Машуков [10, с. 113, 189].

Разом з тим треба відзначити чинники, які ставали на заваді діяльності Катеринославської архівної комісії. Серед них слід згадати відсутність власного приміщення та коштів, а також обмежену кількість працюючих у ній людей. Адже чимало членів комісії були сумісниками, а отже переважно зайняті виконанням своїх безпосередніх службових обов'язків, не маючи достатньо часу для роботи в цій науковій установі. Зазначимо також, що незважаючи на велику кількість опра-

цьованих і опублікованих у «Літописах Катеринославської вченої архівної комісії» архівних матеріалів, археологічних і етнографічних розвідок, значна кількість проектів так і залишилася нереалізованою.

Таким чином, огляд «Літописів Катеринославської вченої архівної комісії» дає нам право стверджувати, що дворянство Катеринослава не було байдужим до питання дослідження та збереження історико-культурної спадщини рідного краю. Воно відіграло важливу роль у збиранні історичних документальних матеріалів і вивченні пам'яток старовини в регіоні. Дворяни не лише виявляли інтерес до справ Комісії, а й самі брали активну участь у її діяльності.

Бібліографічні посилання

1. **Бровко Б. А.** Педагогічні погляди і громадська діяльність Я. П. Новицького / Б. А. Бровко. Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npifznu/2002_15/15/brovko.pdf
2. Історія міста Дніпропетровська / за наук. ред. А. Г. Болєбруха. – Д., 2006.
3. Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии (1904–1915). Бібліографічний довідник / уклад. : С. В. Абросимова, О. І. Журба, М. В. Кравець. – К., 1999.
4. Там же. – Катеринослав, 1904. – Вып. 1.
5. Там же. – Катеринослав, 1909. – Вып. 5.
6. Там же. – Катеринослав, 1910. – Вып. 6.
7. Там же. – Катеринослав, 1911. – Вып. 7.
8. Там же. – Катеринослав, 1912. – Вып. 8.
9. Там же. – Катеринослав, 1913. – Вып. 9.
10. Там же. – Катеринослав, 1915. – Вып. 10.
11. **Недря К. М.** М. П. Урусов і його роль у громадському та культурно-освітньому житті Катеринославщини (1908–1918) / К. М. Недря. Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Iikp/2009_6/35.pdf
12. **Стрижова І. А.** Історичні умови та напрямки пам'яткоохоронних досліджень кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Катеринославська вчена архівна комісія / І. А. Стрижова. Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Iikp/2009_6/21.pdf
13. Южная Заря. – 1913. – 24 апр.

Надійшла до редколегії 17.11.2010

УДК 94 (477.7) «1921/1928»

О. В. Городецький

Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту

ПРОВЕДЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ КП(Б)У ЩОДО ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1921–1928 рр.)

Досліджено процес проведення антирелігійної політики більшовиків щодо поляків Півдня України в 1920-ті рр. Розглянуто шляхи, форми та методи реалізації цієї політики, а також показано залежність відношення державних та партійних установ до віруючих римсько-католицької церкви від процесів формування та поступового зміцнення радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: Південь України, польська національна меншина, антирелігійна політика, римсько-католицька церква, польська секція.

Исследован процесс проведения антирелигиозной политики большевиков в отношении поляков на Юге Украины. Рассмотрены пути, формы и методы реализа-